

Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri*

Mustafa Sari*

(ORCID ID: 0000-0003-0883-1995)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

04.10.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

07.11.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Sari, M., "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 74-106.

APA: Sari, M. (2020). Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 74-106.

Öz

1889 yılından itibaren özellikle doğu vilayetlerinde mülki görevler üstlenen Haydar Bey, en son Mart 1918-Ağustos 1919 tarihleri arasında Van vilayeti valiliğinde bulunduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya destek olmak için Erzurum'a gitmişti. Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Van mebusu olarak katılan Haydar Bey, Ankara'da açılan Millî Meclis'e de yine Van mebusu olarak intihap etmişti. Haydar Bey TBMM I. Dönemi süresince çeşitli meseleler üzerinde teklif ve takrirler vermiş, Musul meselesi gibi çok önemli meselelerde konuşmalar yapmış, İdare-i Kurra ve Nevahi Kanunu çalışmalarına katılmış, Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın grubu olan I. Grup'un çekirdek kadrosundan olmuş, Mustafa Kemal Paşa tarafından

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2004 tarihinde tamamlanan "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey" başlıklı Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, msari@sakarya.edu.tr.

Musul operasyonu çerçevesinde Van'a gönderilmiş, yine bu vazifesi sırasında Konya Valiliği vazifesinde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Van Mebusu Haydar Bey'in I. Meclis Dönemindeki faaliyetleri başta Genelkurmay ATASE Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi olmak üzere, TBMM Zabıt Cerideleri ve ikinci el kaynaklar kullanılarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haydar (Vaner) Bey, TBMM, Van

Haydar (Vaner) Beg's Activities of in the First Assembly

Abstract

Servicing in civil administration especially in the Eastern Provinces since 1889, Haydar Beg was the governor of Van province between March 1918 and August 1919 and then he went to Erzurum to support Mustafa Kemal Pasha. Haydar Beg, who joined the Last Ottoman Parliamentary Assembly in Istanbul in January 1920 as a Van deputy, also elected as Van deputy to the National Parliament convened in Ankara. During the First Period of the Grand National Assembly of Turkey, Haydar Beg made proposals and recommendations on various issues, gave speeches on very important issues such as the Mosul Question, participated in the preparatory works of the Law for Administration of Villages and Sub-districts, He was sent to Van by Mustafa Kemal Pasha within the scope of the Mosul Operation, and he was the Governor of Konya during this duty.

In this study, the activities of Van deputy Haydar Beg during the First Assembly Period will be discussed by using the General Staff Archive, the Presidential Archive, the Republic Archive, the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey and second hand sources.

Keywords: Haydar (Vaner) Beg, Grand National Assembly of Turkey, Van

Giriş

Millî Mücadele döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Haydar (Vaner) Bey, 22 Nisan 1873 tarihinde günümüzde Karadağ sınırları içerisinde bulunan Potgoriça şehrinde doğmuştur. Haydar Bey, 14 Temmuz 1889 tarihinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den "âlâ" derecesiyle mezun olmuş ve memuriyet hayatına Van Vilayeti Maiyet Memuru olarak başlamıştı. Daha sonra Aralık 1907'ye kadar sırasıyla

Hakkâri Sancağı'nın merkez kazası olan Çölemerik Kazası Kaymakamlığı, Gevar Kazası Kaymakamlığı ve Çıtak (Çatak) Kazası Kaymakamlığı vazifelerini yürütmüştür. Yani Haydar Bey, memuriyet hayatının ilk 8 yılını Van Vilayeti dâhilinde geçirmiştir. Haydar Bey, ilerleyen yıllarda Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde kaymakamlık ve mutasarrıflık görevleri yaptıktan sonra 1915'ten itibaren Musul, Bitlis ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş ve 17 Mart 1918 tarihinde de Van Valiliği'ne tayin edilmiştir¹.

Van Vilayeti Valiliği sırasında Van'ın Ermeni işgalinden kurtarılması, yeniden inşa ve imarı, İngilizlerin bölgedeki Ermeni, Nasturi ve Kürtleri kullanarak emellerine engel olunması gibi önemli vazifeler yürüten Haydar Bey'in en önemli özelliği ise bölgenin yıllardır beklediği "müşfik vali" portresini çizmesiydi. Haydar Bey ayrıca Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa etrafında şekillenen Millî Mücadele'ye tam destek vermişti. Haydar Bey'in şahsî tutumu bölge halkının da Milli Mücadele'den yana tavır almasına neden olmuştu. Bunun üzerine İstanbul hükümeti İngilizlerin isteğiyle Haydar Bey'i görevden alarak İstanbul'a davet etmişti. Van halkı ise gerek Dâhiliye Nezareti'ne gerek Sadrazam'a defalarca telgraflar göndererek Haydar Bey'in görevden alınmamasını talep etmişlerdi. Ancak İstanbul hükümetinin kararında herhangi bir değişiklik olmayacaktır².

Haydar Bey ise İstanbul yerine Milli Mücadele'ye destek vermek amacıyla 10 Eylül 1919 tarihinde Erzurum'a gitmişti. Bu arada Ali Galip olayı nedeniyle Mamûratülaziz (Elazığ)'de bir valilik sorunu ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın "*hamiyetli bir vali bulunması*" direktifi üzerine Kazım Karabekir Paşa, Haydar Bey ile görüşerek Elazığ Valiliği Vekâleti'ni kabul etmesi konusunda onu ikna etmişti³. 16/17 Eylül'de Harput'a gelen Haydar Bey'e⁴ Mustafa Kemal Paşa 21 Eylül 1919

¹ Haydar Bey'in Van Vilayeti Valiliği'ne kadar yaptığı görevlerin ayrıntısı için bkz: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 3-122.

² Haydar Bey'in Van Vilayeti Valiliği vazifesinde yaptığı faaliyetlerin ayrıntısı için bkz. Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, 4/1,2012, ss. 449-488.

³ Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 138-139.

⁴ ATASE, ATA-ZB, K: 19, G: 48, B: 1.

tarihinde “*El-Aziz vilayetine hoş geldiniz... Sizi cümle-i hürmetle ve muhabbetle öperim*” ifadeleriyle başlayan uzun bir telgraf göndererek, kendisini Türkiye’de olup bitenleri haberdar etmiştir⁵. Haydar Bey’in Elazığ’daki ilk işi Vali Ali Galip zamanında sindirilmiş olan milliyetçi duyguları yeniden canlandırmak olmuştur. Ancak Ali Rıza Paşa hükümeti Elazığ Valiliği’ne Muharrem Mümtaz Bey’i atadığı için Haydar Bey’in Vali Vekilliği görevi de son bulmuştur⁶.

Elazığ’dan ayrılarak Sivas’a gelen Haydar Bey, burada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya başlamıştı⁷. Bu arada Osmanlı Mebusan Meclisi için mebus seçimleri yapılmaktaydı. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa’nın teklifi üzerine Haydar Bey de Van Merkez livasından mebus seçilmişti⁸. Haydar Bey, Sivas’ta kaldığı günlerde 16 Kasım 1919 tarihinde başlayan Heyet-i Temsiliye çalışmalarına da katılmıştı⁹.

Haydar Bey, 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Osmanlı Mebusan Meclisi’ne 3 Şubat 1920’de intihap mazbatası okunarak kabul edilmişti¹⁰. Haydar Bey başta Misâk-i Millî konusu olmak üzere diğer meselelerde de aktif rol almıştır¹¹. Misâk-i Millî’nin ilanı üzerine İngilizler 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal ederek Mebusan Meclisi’ni de dağıtmışlar¹² ve Türk Millî Mücadelesi’nin önde gelen şahıslarını tutuklamaya başlamışlardı. Tutuklanacaklar arasında ateşkesi çiğnemek ve Hıristiyanlara zorbalık yapmakla suçlanan Haydar Bey de bulunmaktaydı¹³. Bunun üzerine Haydar Bey, Hakkari Mebusu Mazhar Bey, Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ve Bekir Sami Bey’in oğlu Şevket

⁵ ATASE, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2.

⁶ Erdeha, a.g.e., s. 139.

⁷ ATASE, ATA-ZB, K: 18, G: 80, B: 2.

⁸ ATASE, ATA-ZB, K: 21, G: 25, B: 4, 5, 8.

⁹ Bu kararların ayrıntısı için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2001, s. 272-274; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 287-288.

¹⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 62.

¹¹ Sarı, a.g.t., s. 202-204.

¹² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 206.

¹³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 372; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985, s. 223.

Bey ile birlikte İstanbul'dan kaçarak Çanakkale, İzmir ve Rodos yoluyla Beyrut'a kadar gitmişti.

Ankara'da Meclis'in açılacağını öğrenen Haydar ve Mazhar Beyler Beyrut'tan Fransız bahriyesine mensup bir gemi ile iki günlük bir yolculuktan sonra 23 Nisan'da Mersin Taşucu'na¹⁴, oradan da Karaman ve Konya yoluyla 30 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdi¹⁵. Haydar Bey ertesi gün 1 Mayıs 1920'de TBMM'ye Van Mebusu olarak katılmıştır¹⁶. Haydar Bey böylece TBMM I. Dönemi'ndeki çalışmalarına başlamıştır.

Haydar Bey'in Meclis'teki İlk Faaliyetleri

Haydar Bey'in Meclis'te göze çarpan ilk faaliyeti Ankara hükümeti ile bir anlaşma yapmak isteyen Fransızlara arabulucu olmasıydı. Bunun nedeni Haydar Bey'in İstanbul'dan Beyrut'a kaçması ve oradan da tekrar Ankara'ya gelmesine Fransızların, özellikle de General Gouraud'un yardımcı olmasıydı. Bu suretle Haydar Bey'in de aracılığı ile General Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, Fransız ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir heyet Mustafa Kemal ile görüşmüştü. Taraflar 23 Mayıs'ta bir mütareke koşulları üzerinde anlaşmaya varmış olsalar da, Rusya ve İngiltere'nin karşı çıkması üzerine bu anlaşma 8 Haziran'da bozulmuştu¹⁷.

Haydar Bey, TBMM'de 6 Haziran 1920 tarihinde Seyyar Jandarma Müfrezelerinin teşkili hakkındaki kanun layihasının görüşmeleri sırasında söz alarak, Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'e, iki soru sormuştu. Bu sorulardan ilki "*Mülkiye memurları sorumlulukları altındaki yerlerin asayişinden sorumlu oldukları için bu teklif esaslı nasıl olacaktır?*"; diğeri ise "*Şimdiki jandarmanın vazifesiyle yeni teşkil edecek müfrezenin vazifeleri neler olacak?*" şeklindeydi. Soruların muhatabı olan İsmet Bey de Haydar Bey'e, yeni jandarma teşkil ettiklerini, memurların asayişten

¹⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 558-565.

¹⁵ ATASE, İSH, K: 621, G: 39, B: 1.

¹⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 100.

¹⁷ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 80; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 147-160.

mesul olduklarını, askeri birliklerin de jandarmaya yardım ettiklerini söylemiştir. İsmet Bey'in bu açıklamalarını müteakip Reis-i Sani Celalettin Arif Bey, müzakerenin kâfi olup olmadığını mebuslara sormuş mebusların büyük bir çoğunluğu ise yeterli olmadığını işaret etmişlerdi. Bunun üzerine İsmet Bey ise Haydar Bey'in bu sorularına daha detaylı bir şekilde cevap vermişti¹⁸. Haydar Bey mülkî vazifeler alması nedeniyle Seyyar Jandarma Kanunu'nu bu çerçeveden değerlendirmiştir.

Haydar Bey, Meclis'teki çalışmalarını bu şekilde yürütüyorken, 10 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Konya Vilayeti Valiliği'ne tayin edilmişti. Haydar Bey böylece TBMM'deki mesaisine bir müddet ara vermek durumunda kalmıştı.

Haydar Bey'in Konya Valiliği ve Konya İsyanı

Konya ve civarında Milli Mücadele aleyhine üç isyan çıkması nedeniyle Konya'ya dirayetli birisinin vali yapılması gündeme gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da Haydar Bey'e bu valiliği teklif etmişti. Haydar Bey, ilk önce bu teklife tereddütle yaklaşmasına rağmen, Konya için 540 kişilik bir jandarma kuvvetinin tahsisatının bütçeye konulduğunu öğrendikten sonra bu vazifeyi kabul etmiş¹⁹ ve 11 Temmuz 1920'de Konya'ya gelerek göreve başlamıştı²⁰. Burada hatırlatılması gereken husus, Haydar Bey'in Van mebusluğunun devam ettiğiidir.

Haydar Bey Konya Valiliği görevine başladıktan kısa bir süre sonra, Pozantı'da bir toplantıya katılacak olan Mustafa Kemal Paşa²¹, yol üzerindeki Konya'ya da uğrayarak isyanlardan sonra şehrin durumunu yerinde görmek istemiştir²². Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, 3 Ağustos 1920 günü tren ile Konya'ya gelmişti. Paşa'yı tren istasyonunda başta Vali Haydar Bey olmak üzere büyük bir kalabalık coşkuyla karşılamıştı²³. Karşılama töreninden sonra Haydar Bey,

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. II, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 101-102.

¹⁹ Feridun Kandemir, "Konya'da Delibaş Hadisesi - Haydar Vaner'den Naklen", *Yeni Tarih Dünyası*, C. 2, sayı:12, İstanbul 1954, s. 494.

²⁰ İBA, dosya no: 1240.

²¹ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 97-98.

²² Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 5.

²³ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 316.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri valilikte ağırılarak vilayetin genel durumu hakkında malumat vermişti. Akşam vakti ise Vali Haydar Bey'in konağında Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine akşam yemeği verilmişti²⁴. Mustafa Kemal Paşa, 3 Ağustos 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi Celalettin Arif Bey'e gönderdiği telgrafta Konya'nın Milli Mücadele lehine dönüşünden memnun olduğunu açıkça ifade etmişti²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1920 sabahı Şeyh Sunusi'yi kaldığı evde ziyaret etmiş, öğleden sonra ise Hükümet Meydanı'nda binlerce Konyalıya coşkulu bir konuşma gerçekleştirmiştir²⁶. Paşa, 5 Ağustos'ta Pozantı'ya gitmek üzere Konya'dan ayrılmıştı²⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın Konya ziyareti ve temaslarının şehirdeki havayı Milli Mücadele lehine daha da güçlendirdiği aşikârdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretinden sonra Haydar Bey faaliyetlerine devam etmiştir. Nitekim Konya'nın Adana cephesinden alınarak Garp cephesi kumandanlığı ikmal mıntıkasına verilmesi üzerine bu cephenin ikmal için uğraşmıştı²⁸. Bunun yanında Haydar Bey, halk için de bazı önlemler almıştı. 1912 tarihinde açılmış olan Konya Hilâl-i Ahmer Yardım Cemiyeti bazı nedenlerden dolayı kapatılmıştı. Ancak Haydar Bey'in çabalarıyla bu cemiyet, 10 Ağustos 1920 tarihinde tekrar faaliyete başlamıştı²⁹.

Haydar Bey bir taraftan da Batı cephesindeki gelişmeleri takip etmekteydi. Ancak Yunanlıların Uşak'a kadar gelmiş olduğu halde Haydar Bey cepheden düzenli olarak haber alamıyordu. Bu durumu bir telgrafla 1 Eylül 1920 tarihli telgrafıyla Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya iletmesi üzerine³⁰ Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye'ye telgraf göndererek Konya vilayetinin cephedeki olaylardan ve firarilerin

²⁴ Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 6-7.

²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. III, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 104.

²⁶ Mehmet Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953, s. 91-92.

²⁷ Ahmet Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 119.

²⁸ Sarı, a.g.t., s. 213.

²⁹ *Öğüt*, 10 Ağustos 1336/1920.

³⁰ ATASE, İSH, K: 571, G: 10, B: 2.

durumdan haberdar edilmesini istemişti³¹. Haydar Bey'in firarilerin üzerinde özellikle durduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu ikazlara rağmen firariler hakkında Haydar Bey'e düzenli malumat verilmediği görülmektedir. Bunun üzerine Haydar Bey, 13 Eylül'de Refet (Bele) Bey'e gönderdiği telgrafta vilayet sınırında önlem alması için bundan sonraki firar olayları hakkında derhal malumat verilmesini talep etmiştir³². Haydar Bey, bu telgrafla asker firarilerinin önüne geçmek istemiştir. Çünkü firarî askerler bölgede ciddi bir asayiş sorunu oluşturmaktaydılar.

Bu arada Haydar Bey'in çabaları ile gönüllü alayları da teşekkül edilip cepheye gönderilmekteydi³³. Bunun dışında Haydar Bey "bedeli nakdi"yi kaldırdığı için ayan ve eşrafın da çocukları askere alınmışlardı. Haydar Bey'in bu davranışını *Öğüt* gazetesi, "*Böylece haksızlıklar giderilmiş köylü ile eşraf ve ayan, fakir bir olmuştur*" sözleriyle sütunlarına taşımıştı³⁴. Haydar Bey bu uygulamasıyla bir kez daha halkın valisi olduğunu göstermiştir.

Haydar Vaner Konya Valiliği sırasında meydana gelen en önemli olay Delibaş İsyanı diye adlandırılan II. Konya İsyanı'dır. Konya'da bu isyandan daha önce Milli Mücadele aleyhine I. ve II. Bozkır İsyanları ile I. Konya İsyanı meydana gelmişti³⁵. Bu isyanlar bastırıldıktan sonra, Ankara hükümetinin ve Haydar Bey'in çabaları sonucunda Konya ahali Milli Mücadele'den yana tavır takınmaya başlamıştı. Ancak Haziran 1920'den itibaren Birinci Konya İsyanı'nı çıkaran İstanbul'daki Kuva-yı Milliye aleyhtarları yeniden harekete geçtiler. Sait Molla başkanlığında Zeynel Abidin Efendi ve İngiliz Muhipler Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla yapılan toplantıların sonunda Konya'da yeni bir isyanın çıkarılması kararı alınmıştı.

Sait Molla ve Zeynel Abidin Konya'da bir isyanın çıkarılması için halk üzerinde propaganda faaliyetine devam etmekteydi³⁶. Bu şahıslar daha

³¹ ATASE, İSH, K: 571, G: 10, B: 1.

³² ATASE, İSH, K: 586, G: 128, B: 2

³³ ATASE, İSH, K: 845, G: 113, B: 1; ATASE, İSH, K: 583, G: 32, B: 1.

³⁴ *Öğüt*, 23 Eylül 1336/1920.

³⁵ Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 59, 69.

³⁶ Avanas, a.g.e., s. 120-122.

da ileri giderek Yunan ordusuna karşı gelmenin “*şer’an caiz olmadığını*” ve karşı gelenlerin ise “*kafir olacağını*” halka empoze etmekteydiler. Bunun dışında aydın ve ticaret ile uğraşanları kendi yanlarına çekmek için de “*...İngilizlere boyun eğmek zorunluluğu vardır. Eğer Kuva-yı Milliye yok edilirse, İstanbul yolu açılacak, ticaret gelişecek ve iflasa gitmiş olanlar da kurtulacaktır*” şeklinde propagandalarına devam etmekteydiler³⁷. Bu tür propagandaların yanında, halkı vergi vermemeye ve cepheye asker göndermemeye de teşvik etmekteydiler³⁸.

Molla Sait ve Zeynel Abidin, isyana liderlik etmesi için de Delibaşı Mehmed’i ikna etmeye çalışmaktaydı. Delibaşı, ilk isyana katılmış, ancak Haydar Bey’in çabaları sonucu pişman olarak Milli Hareket saflarına katılmıştı. Bu arada Delibaşı’ya gözlerin çevrilmesini sağlayan bir olay vukua gelmişti. Bölgenin ileri gelenlerinden Çakıroğlu’nun kızının eşkıyalar tarafından kaçırılması üzerine, Vali Haydar Bey kızın kurtarılması görevini Delibaşı’ya vermişti. Delibaşı’nın kızı eşkıyaların elinden kurtarması üzerine Haydar Bey, ona Binbaşılık rütbesi vererek Çumra ve havalisinin asayişini sağlamakla vazifelendirmişti³⁹. Bunların yanında Delibaşı’ya cepheye göndermek üzere 1300-1315 (1885-1900) doğumlulardan asker toplayabilmesi yetkisi de verilmişti⁴⁰. Bu gibi olayların Delibaşı’nın bölgedeki ağırlığını artırdığı muhakkaktır. Ancak artık Delibaşı Kuva-yı Milliye’den değil, İstanbul’dan emir almaktaydı.

Delibaşı Mehmed, Haydar Bey’in “*birkaç nefer, acemi birkaç jandarma ve polisten başka bir kuvvet yoktu*” dediği günlerde isyanı başlatmıştı⁴¹. Konya’da bulunan kuvvetler, Eylül sonunda Ilgın’ın Çiğil köyündeki Kuva-yı Milliye aleyhine çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Delibaşı Mehmed, 2 Ekim 1920 tarihinde 132 piyade, 117 süvari ve 200 silahsız bir birlikle Çumra’yı bastıktan sonra⁴², Konya’ya doğru yürüyüşe geçmişti. Vali Haydar Bey, olaydan haberdar olur olmaz Polis Müdürü Necip Bey ve Konya Mevkii Kumandanı Avni

³⁷ Salahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s. 127.

³⁸ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

³⁹ Önder, *Milli Mücadele’de Konya-Delibası Hadisesi*, s. 110-111.

⁴⁰ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁴¹ Haydar Vaner, “Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında”, *Yeni Sabah*, 10 Nisan 1940.

⁴² Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

Bey'i bilgilendirmişti⁴³. Haydar Bey ayrıca 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey'e de bir telgraf göndererek, Delibaşı'nın isyan ettiğini, yanında sadece silahsız olarak 130 Arnavut ve Boşnak'ın bulunduğunu ve bunun dışında tek bir jandarmanın olmadığını da belirtmişti. Haydar Bey, Fahreddin Bey'den acilen 300 kadar silahlı bir birlik iki top ve iki mitralyözün göndermesini talep etmişti⁴⁴.

Haydar Bey, istediği yardımlar gelene kadar isyan karşısında şehirde gerekli önemleri almaya çalışmıştı. Buna göre şehirde dört önemli savunma noktası belirlemişti. Bunlar; kendisinin ve Avni Bey'in olacağı Alaattin Tepesi, Hükümet Konağı, Jandarma Mektebi ve Kumandanlık Dairesi'ydi. Haydar Bey ayrıca şehir halkının asileri desteklemeyeceğini ve bu nedenle de asilerin şehirden hemen atılacağını öngörmekteydi⁴⁵.

Haydar Bey, ancak 70 kadarı silahlı olmak üzere yaklaşık 200 kişi ile Alaattin Tepesi'ne çekilerek savunma noktası kurmuştu. Haydar Bey, ayrıca tepeye cephane naklettirerek, tepenin tahkimatını da sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Ancak yeterli derecede yiyecek, içecek ve ilaç bulunmamaktaydı⁴⁶. Haydar Bey, diğer tespit edilen noktalarda da savunma hatlarının kurulmasını sağlamıştı⁴⁷. Bu arada Haydar Bey'in isteği üzerine 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey, Konya'daki Kuva-yı Milliye birliklerini takviye etmek için kendi karargâh muhafaza bölüğünden 50 nefer ile bir makineli tüfek göndermiştir. Bunun yanında süvari bölükleri ile bir cebel topu ile Arnavut ve Boşnaklardan oluşan 300 nefer bir tabur da Konya'ya gönderilmek üzere hazırlanmaktaydı⁴⁸.

Delibaşı Mehmed ve birlikleri 2/3 Ekim gecesi Konya'ya varmışlardı. Onlara karşı ilk direniş tren istasyonunda olmuş ve iki jandarma eri şehit olmuştu. Ancak genel olarak Delibaşı'nın birliklerinin düzensiz ve silahsız olduğu göze çarpmaktaydı⁴⁹. Sonunda isyancılar 3 Ekim 1920 sabahı 500 kişilik bir kuvvet halinde şehre girmişlerdi⁵⁰. Delibaşı Mehmed'in şehre

⁴³ Vaner, a.g.m, 10 Nisan 1940.

⁴⁴ ATASE, İSH, K: 839, G: 82, B: 1, 2.

⁴⁵ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁴⁶ Vaner, a.g.m., 10 Nisan 1940.

⁴⁷ Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 139.

⁴⁸ ATASE, İSH, K: 683, G: 81, B: 1.

⁴⁹ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁰ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; ATASE, İSH, K: 840, G: 22, B: 1.

girdiğinde işgal ettiği ilk resmî müessesesi Sarıyakup Karakoluydu⁵¹. Diğer bir hedef olan Hükümet Konağı'na ise akşam vakti gelmişlerdi. Burada çok ciddi çarpışmalar olmuş, ancak cephanenin bitmesi üzerine isyancılar burasını da ele geçirmişlerdi. Aynı gün isyancılar istasyon yanındaki Jandarma Mektebi'ni ve Mevki Kumandanlığı'na da ele geçirmişlerdi⁵².

Konya baskınının 2. günü (4 Ekim) asiler, Konya'daki bütün askeri ve mülki binaları ele geçirmişler, böylece teslim olmayan tek yer Haydar Bey'in müdafaaya çekildiği Alaattin tepesi kalmıştı⁵³. Bunun üzerine asiler Vali Haydar Bey'e iki ayrı arabulucu heyet göndererek Vali ve Hükümet'in teslim olmasını istemişlerdi. Haydar Bey ise yapılan teklifleri reddetmişti⁵⁴. Bunun üzerine asiler, halk üzerinde ve bölgede oldukça etkili nüfuzu olan Şeyh Sunusi Efendi'yi üçüncü sulh heyeti olarak Haydar Bey'e gönderdiler. Bu son sulh heyeti ile kısa süreli de olsa bir ateşkes tesis edilmişti. Ancak Haydar Bey'in Şeyh Sunusi ile Delibaşı'ya gönderdiği *"Ya şehri terk etsinler, veyahut bizim çocuğumuz ve maiyetimizle birlikte şehri terk ederek Afyonkarahisar'a gitmemize müsaade etsinler"* teklifini⁵⁵ de Delibaşı kabul etmemişti.

Delibaşı, Vali Haydar Bey'in teslim olmayacağını anlayınca tepenin etrafını kuşatarak⁵⁶, bütün kuvvetleri ile saldırıya geçmişti. Ancak başta Haydar Bey olmak üzere Alaattin tepesinde bulunanlar asilere şiddetle karşı koymaktaydılar. Vali Haydar Bey, bizzat mitralyöz başında tepenin kumandasını üstlenmişti⁵⁷. Ancak Konyalı 45 neferin asilere katılması⁵⁸ ve asilerin propagandalarına kapılarak tepenin etrafında toplanan kalabalığın sayısının 10.000 aşması⁵⁹ artık çemberin iyice daraldığını göstermekteydi. Üstelik Haydar Bey ve yanındakilerin erzak ve cephanesi de bitmek üzereydi. Nihayet yapılacak bir şeyin kalmadığını

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 113.

⁵² Öğüt, 7 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920.

⁵³ Öğüt, 7 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920; Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 150.

⁵⁴ İkdâm, 5 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁵ Avanas, a.g.e., s. 137.

⁵⁶ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁷ Haydar Vaner, "Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında", *Yeni Sabah*, 11 Nisan 1940.

⁵⁸ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁹ Vaner, a.g.m., 10 Nisan 1940.

düşünen Haydar Bey, kumandan Avni Bey ve Mebus Salih Efendi, Polis Müdürü Necip Bey, Kadı Hilmi Efendi ve askerler ile birlikte asilere teslim olmuşlardı⁶⁰.

Haydar Bey ve yanındakiler, asiler tarafından hükümet konağına götürülürken etrafa toplanan kalabalığın ağır hakaretlerine maruz kalmışlardı⁶¹. Asilerden biri Haydar Bey'in başına vurmak istemiş, bir diğeri ise ustura ile Haydar Bey'e saldırmaya çalışmıştı. Bu saldırılar bertaraf edilse de, Haydar Bey yaralanmıştı⁶². Bu sırada Haydar Bey ve yanındakilerin tutulduğu Hükümet konağına, şehir dışında bulunan Delibaşı Mehmed de gelmişti. Delibaşı, Haydar Bey'e "*Seni öldüreyim mi?*" demesine rağmen, Haydar Bey cesaretle buna karşı koymuştur⁶³. Asiler ise şehirde yağma ve talan hareketlerine başlamışlardı⁶⁴.

Konya İsyanı'nı bastırmak için Afyon'daki 12. Kolordu Komutanlığı harekete geçmişti. İlk önce Uşak'tan bir tabur piyade ile üç milli müfrezeden ibaret 500 kişilik bir tenkil kıtası hazırlanarak⁶⁵ trenle Konya'ya gönderilmişti⁶⁶. Bunun dışında Ankara'dan 4 makineli tüfek ile cephane dolu bir tren de Konya'ya doğru hareket ettirildi⁶⁷. Tenkil birlikleri 5 Ekim'de Konya'dan bir önceki istasyon olan Pınarbaşı yoluna harekete geçmişlerdi. Tam bu sırada Haydar Bey, tenkil birliklerine ulaşmıştı. Buradan Konya Valisi Haydar Bey imzası ile Delibaşı Mehmed'e 24 saat içinde teslim olması için bir mektup gönderilmişti⁶⁸. Haydar Bey'in de dahil olduğu tenkil kuvvetleri ile sayıları 2.000'i bulan asiler arasında Pınarbaşı'nda şiddetli çarpışmalar olmuş ve asiler dağılmışlardı⁶⁹.

⁶⁰ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 209.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. VI, TBMM Basımevi, Ankara 1943, s. 247.

⁶² Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

⁶³ *Tasvir*, 16 Eylül 1948.

⁶⁴ Öğüt, 6 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁶⁵ ATASE, İSH, K: 683, G: 89, B: 1.

⁶⁶ ATASE, İSH, K: 683, G: 91, B: 1.

⁶⁷ ATASE, İSH, K: 683, G: 98, B: 1.

⁶⁸ Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 232-233.

⁶⁹ Kandemir, a.g.m., 496; Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

Bu arada Konya İsyanı'nın bastırılması vazifesi de Ankara Hükümeti tarafından 5 Ekim 1920'de Dahiliye Vekili Refet Bey'e verilmişti⁷⁰. Refet Bey'in komutası altında 500 atlı, bir cebel topu ve dört makineli tüfekten ibaret bir kuvvet bulunmaktaydı⁷¹. Refet Bey'in birliklerinden hemen önce Derviş Bey komutasında 80 piyade ve 50 süvariden oluşan bir birlik tenkil kuvvetlerine katılmıştı⁷². Refet Bey müfrezesinin öncü kuvvetlerinden 350 kişilik süvari birliği de Derviş Bey müfrezesi ile birleşmişti⁷³.

Bu şekilde takviye alan tenkil kuvvetleri 6 Ekim'de Konya'ya 4-5 kilometre uzaklıktaki Horuzluhan'a kadar gelmişti⁷⁴. Delibaşı Mehmed ise Haydar Bey'den gelen mektubu okuyunca sinirlenerek Horozluhan'da bekleyen tenkil kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişti⁷⁵. Ancak şiddetli çarpışmalardan sonra Delibaşı ve çetesi etrafa dağılmış ve kaçışmaya başlamışlardı⁷⁶. Artık milli kuvvetlerin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Tenkil birlikleri şehre ulaşmaya başlamış, Haydar Bey de 70 piyade, 30 süvari ve iki hafif mitralyözle Araplar tarafından şehre girmişti⁷⁷. Derviş Bey'in de şehre girmesi ile şehir tamamen asilerden temizlenmişti⁷⁸. Refet Bey ise bir gün sonra 7 Ekim 1920 tarihinde şehre gelmişti⁷⁹. Harbiye Nezareti de 8 Ekim 1920 tarihinde bütün kaza ve nahiyelere bir telgraf göndererek Konya'nın isyancılardan başarı ile kurtarıldığını ilan etmişti⁸⁰.

Konya isyancıların elinden kurtarıldıktan sonra, sıra geniş bir çevreye yayılan isyanın tamamen bastırılmasına gelmişti. Refet Bey ve Derviş Bey'in birliklerinin dışında Demirci Efe, Osman Bey müfrezesi ve Pozanti'dan 41. Fırka da isyanın bastırılması için görevlendirilmişlerdi. 8

⁷⁰ ATASE, İSH, K: 683, G: 108, B: 1.

⁷¹ ATASE, İSH, K: 683, G: 110, B: 1.

⁷² ATASE, İSH, K: 683, G: 102, B: 1.

⁷³ ATASE, İSH, K: 850, G: 150, B: 1.

⁷⁴ ATASE, İSH, K: 683, G: 112, B: 1.

⁷⁵ ATASE, İSH, K: 683, G: 111, B: 1; Fahri Belen, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 224.

⁷⁶ Mehmet Kenan, *Büyük Harpde İran Cephesi*, Erkan-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara 1928, s. 207.

⁷⁷ Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

⁷⁸ ATASE, İSH, K: 583, G: 6, B: 1.

⁷⁹ ATASE, İSH, K: 589, G: 35, B: 1-4.

⁸⁰ ATASE, İSH, K: 844, G: 89, B: 2.

Ekim'den itibaren sırasıyla Çumra, Karaman Bozkır, Seydişehir, Beyşehir, Çığıl asilerden kurtarılmıştı⁸¹. Böylece Delibaşı İsyanı tamamen bastırılmış olundu.

Delibaşı İsyanı bastırılrsa da Haydar Bey, isyan sırasında çok yıprandığı için Meclis Riyaseti'ne, Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekâletleri'ne birer telgraf göndererek valilik görevinden ayrıldığını ve mebusluğu tercih ettiğini bildirmişti⁸². Ancak Konya'nın ileri gelenlerinden Gilisralı Hacı Tahir Konya eşrafı adına Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Dahiliye Vekâleti'ne telgraflar göndererek *"Bizler için müşfik bir pederden başka bir tarz-ı telakkisi olmayan Vali-i Âli-i Âdilimiz"* olarak nitelediği Haydar Bey'in görevde kalmasını istemiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ise Gilisralı Hacı Tahir Efendi ve arkadaşlarına 23 Ekim 1920 tarihinde verdiği cevapta Vali Haydar Bey'in vazifesinin tamamlanana kadar Konya'da kalmalarının temin edildiği cevabını vermişti⁸³.

Bütün bu gelişmelere rağmen Haydar Bey, Konya Valiliği'nden istifa ettiğini 28 Kasım 1920 tarihli bir telgrafla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bildirmiş ve istifasına cevap beklemeden bir gün sonra Konya'dan ayrılmıştı. İstasyonda yapılan ve büyük bir kalabalığın katıldığı uğurlama merasimde Dâhiliye Vekili ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, Haydar Bey'in yaptıklarından övgüyle bahsederek sözlerine *"Hata olursa dahi, namus ve fazilet ölmez..."* diyerek son vermişti⁸⁴.

Bu arada Haydar Bey açısından üzücü bir hadise yaşanmıştı. Aslında bu hadise onun istifa nedenlerinden de birisiydi. TBMM'de Konya mebuslarından Mehmet Vehbi, Abdulhalim Çelebi, Ömer Vehbi, Hacı Bekir, Musa Kâzım, Kâzım Hüsnü ile Isparta Mebusu Mehmet Nadir, Erzurum Mebusu Salih, Canik Mebusu Ahmet Nafiz, Karahisar Şarki Mebusu Mesut Efendiler/Beyler 16 Aralık 1920 tarihinde Haydar Bey

⁸¹ Avanas, a.g.e., s. 152-163; Esengin, a.g.e., s. 210-216. Delibaşı Mehmed ise Milli Kuvvetlerin Konya'ya girmesinden sonra 300 adamıyla birlikte Fransızlara sığınmıştı. Mersin, İstanbul, İzmir'den sonra Karaman'a kadar gelmişti. Ancak burada iken adamları tarafından başı kesilerek katledilmişti. Delibaşı'nın kesik başı 31 Ağustos 1921'de Konya'ya getirilmiş ve hükümet meydanında 24 saat halka teşhir edilmişti (Avanas, a.g.e., s. 148-152).

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 858.

⁸³ Öğüt, 28 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920.

⁸⁴ Avanas, a.g.e., s. 195-196.

hakkında Konya Valiliği sırasında görevini ihmal ve suiistimal etmekten dolayı ağır suçlamalar içeren 18 maddelik bir takrir vermişlerdi⁸⁵.

TBMM’de 17 Mart 1921 tarihinde, Haydar Bey ile alakalı takrir görüşülmüş ve “masuniyet-i teşriyesi” hakkındaki evrak Birinci Şube’ye havale edilmişti⁸⁶. Birinci Şube Haydar Bey hakkında verilen takriri dikkatle incelemiş ve onun adem-i mesuliyetine (sorumsuzluğuna/olay ile ilgili bir suçu olmadığına) karar vermişti. 18 maddenin her birine ayrı ayrı cevap veren, Birinci Şube Mazbatası 21 Şubat 1922 tarihinde Meclis’te Gizli Celse’de okunmuştu⁸⁷. Bu mazbata ile Haydar Bey Konya işyanı nedeniyle kendisine yöneltilen bütün suçlamalardan aklanmıştı.

Haydar Bey’in TBMM’de Verdiği Takrir ve Teklifler

Haydar Bey, Konya Valiliği vazifesinden sonra TBMM’ye gelerek yeniden çalışmalarına başlamıştı. Haydar Bey, TBMM’de mebusluk vazifesi sırasında değişik zamanlarda takrir ve teklifler vermişti. Bu kanun tekliflerinden birisi, 21 Nisan 1921 tarihli diğer mebus arkadaşlarıyla birlikte, Musul Valiliği vazifesinde iken Ruslara karşı birlikte savaştığı arkadaşı Ömer Naci Bey’in ailesine maaş tahsisi hakkında idi⁸⁸.

Haydar Bey’in Mecliste verdiği diğer bir teklif, Ankara’ya gelen Ukrayna Heyeti’ne Meclis’te teşekkür edilmesi ile alakalıydı. Lazistan Mebusu Esat Bey ile birlikte verdiği ve 29 Aralık 1921 tarihli bu teklif şu şekildeydi: *“Muhterem Ukrayna’nın, buraya gelen Heyet-i Muhteremesi’nin milletimiz ve meşru davamız hakkında gösterdikleri alaka-i vedatkârane ve müşfikaneye Meclis’te bugün hazır bulunmalarından bilistifade alenen beyan-ı teşekkür edilmesini teklif eylerim”*⁸⁹.

⁸⁵ Takririn tam metni için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 388-389.

⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. IX, TBMM Basımevi, Ankara 1954, s. 131

⁸⁷ Mazbatanın tam metni için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 854-860.

⁸⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. X, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 54.

⁸⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XV, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 237. Bu arada Türk heyeti ile Ukrayna heyeti arasında bir Muhadenet ve Uhuvet Ahitnamesi imzalanmış ve bu ahitname 16 Mart 1922 tarihinde kanun halinde meclisten geçmişti (*TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1959, s. 242-259).

Haydar Bey, 11 Mart 1922 tarihli celsede Sakarya Savaşı'nda malul kalan Süvari Bölüğü'nden Ferid Efendi'nin ikramiye ile taltifine dair bir takrir vermişti⁹⁰. Haydar Bey'in verdiği diğer bir teklif yıllarca görev yaptığı Vilayât-ı Şarkiye (Doğu vilayetleri) muhacirleri ile alakalıydı. I. Dünya Savaşı sırasında bu vilayetlerde yaşayan yüzbinlerce insan mülteci durumuna düşmüştü. Ayrıca vilayetler savaştan oldukça harap bir şekilde çıkmıştı. Bu nedenden dolayı Haydar Bey, 24 Ekim 1922 tarihinde bütçeye Vilayât-ı Şarkiye muhacirleri için 2,5 Milyon lira ilave edilmesine dair bir kanun teklifi vermişti⁹¹.

Haydar Bey, Doğu vilayetlerinin dışında bu Yunanlıların işgalinden kurtarılan Batı Anadolu bölgesi hakkında bir teklif vermişti. 27 Ocak 1923 tarihinde verdiği bu teklif, Haydar Bey'in Dâhiliye Encümeni Reisi olması nedeniyle Batı Anadolu bölgesindeki memurlar hakkındaydı. Teklifin konusu "*Memalik-i müstahlasadaki memurin hakkında Heyet-i Vekile'de zuhur eden ihtilafın halline dair Encümeni Mahsus mazbatası*" şeklindeydi. Müzakereler devam ederken Haydar Bey söz alarak "*Efendim Encümeni Mahsusun iltizam ettiği cihet hiç kimsenin mağdur edilmemesi keyfiyetidir. Bunda da Heyet-i Muhteremeniz müttefiktir. Arkadaşlar, kararın isabetini takdir yolunda söz söylediler. Bir iki fıkrasına maddi surette itiraz vaki oldu*" demiş, itiraz edilen konuları detaylıca açıklamıştı⁹².

Haydar Bey'in verdiği diğer bir takrir, Topal Osman'ın cesedinin Meclis kapısı önünde salben (asılarak) teşhir edilmesine dairdi. 2 Nisan 1923 tarihli ve birkaç mebus arkadaşının da imzasını taşıyan bu takrir şu şekilde idi: "*Müdâfi-i din ve istiklal olunmasından dolayı şehid edilmiş olan Ali Şükrü kardeşimizin katillerinden olup bu sabah Çankayasındaki ikametgahında yapılan müsademe neticesinde mecruhen derdest edilmiş ve ahiren gebermiş olan katil, hunhar Kaymakam Topal Osman'ın Meclis kapısı önünde salben teşhir edilmesini teklif eyeriz*". Yapılan oylama sonunda teklif kabul edilmişti⁹³. Görüldüğü üzere Haydar Bey, Meclis'te çok değişik konularda teklif ve takrir vermişti.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XVIII, s. 144.

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXIV, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s. 116.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVII, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s. 8-30.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1961, s. 308.

Ancak bunların Haydar Bey'in verdiği teklif ve takrirlerin bir kısmı olduğu unutulmamalıdır.

Haydar Bey'in I. Meclis'teki çalışmalarının en önemlisi köy ve nahiyelerin idaresi hakkında bir kanun layihasının hazırlanması sürecinde olmuştur. Haydar Bey, memurluk hayatının çeşitli evrelerinde de bazı kanunların yapılmasında aktif görevler almıştı⁹⁴. Onun bu tecrübesinin yanı sıra, Dâhiliye Encümeni Azası (daha sonra reisi) olması ona bu görevin verilmesinde etkili olmuştur.

Resmî adı ile "İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası" ile ilgili ilk görüşmeler 27 Eylül 1921'de başlamış ve TBMM I. Dönemi boyunca devam etmişti. Haydar Bey görüşmeler sırasında daha çok millet ile hükümet arasındaki iletişim üzerinde durmuştur. Millet ile hükümet arasındaki ilişkiyi baba oğul arasındaki ilişkiye benzeten Haydar Bey, bu etkileşimin özellikle nahije ve köyler arasında olması gerektiğini özellikle belirtmişti. Haydar böyle bir etkileşimin gerçekleşmediğini söyleyerek hükümet ile millet arasında bir uçurum meydana geldiğini ve zamanla bu uçurumun arttığını da ilave etmiştir. Haydar Bey, bu uçurumun yok olması isteniyorsa mahalli idarenin kuvvetli tutulmasının gerektiğini vurgulamıştır⁹⁵.

Haydar Bey, Van'a Mustafa Kemal Paşa tarafından özel görevle gönderildiği sırada (Mart-Eylül 1922) İdari Kura ve Nevahi Kanunu'nun maddeleri müzakere edilmeye devam edilmişti. Haydar Bey, bu görevden geri döndükten sonra bu kanun ile ilgili çalışmalara katılmış ve bu sırada 8 Kasım 1922 tarihinde Dâhiliye Encümeni Reisliğine seçilmişti. Haydar Bey, kanun layihasının maddeleri tartışılırken hemen hemen hepsinde söz almış ve görüşlerini dile getirmiştir. Ancak kanun I. Meclis'te çözüme kavuşturulamamış ve mesele II. Meclis'e kalmıştı⁹⁶. Burada belirtilmesi gereken diğer biri husus ise Haydar Bey'in II. Meclis'e giremediği için devam eden bu görüşmelere katılmadığıdır.

⁹⁴ TBMM Arşivi, dosya no. 427.

⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XIII, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 4-5.

⁹⁶ Haydar Bey'in İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu konusundaki çalışmalarının ayrıntısı için bkz. Sarı, a.g.t., s. 243-249.

Haydar Bey'in Özel Görevli Olarak Van'a Gönderilmesi

Haydar Bey Van Mebusluğu vazifesinde iken, Mart-Ağustos 1922 tarihleri arasında, bu kez Musul hususunda özel görevli olarak Van'a gönderilmişti. 1922 yılına geldiğinde Misâk-i Milli'ye dâhil olan Musul hala İngilizlerin elindeydi. İngilizler, Türkiye ile kurmayı tasarladıkları Arap Irak Devleti arasında bir Kürt bölgesi oluşturmayı düşünmekteydiler. İngilizler, bu düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla, Hindistan'da sürgünde bulunan Şeyh Mahmud'u 1921 sonlarında tekrar Süleymaniye'ye getirerek Kürdistan'ın başına geçirmişler, başta Simko olmak üzere doğu sınırındaki diğer Kürt aşiret liderlerini de isyan etme noktasına getirmişlerdi⁹⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yapılacak genel taarruzdan önce Doğu'daki bu meseleyi çözüme kavuşturmak için, doğrudan askerî müdahale etme kararı almış ve bu iş için Milis Yarbayı Özdemir Bey'i görevlendirmişti⁹⁸. Mustafa Kemal Paşa, askerî müdahalenin yanında özellikle aşiretlerin Türkiye'nin lehine çevrilmesi konusunda bölgeye bazı mebusları da göndermeyi düşünüyordu. Bu amaçla, 6 Mart 1922 tarihli gizli celsede, Van mebusu Haydar Bey, Siird mebusu Halil Hulki Efendi, Muş mebusları Rıza Bey ve İlyas Sami Bey, Diyarbakır mebusu Zülfi Bey, Siverek mebusu Abdülgani Bey ve Bitlis mebusu Sadullah Bey bu vazifeyle görevlendirilmişlerdi⁹⁹.

Haydar Bey, Nisan 1922 ortalarında Ankara'dan ayrılmış¹⁰⁰ ve Mayıs başlarında Van'a gelmişti. Haydar Bey ilk önce Van valiliği görevi sırasında çok üzerinde durduğu Simko hakkında tahkikat yapmıştı. Haydar Bey'in Van valiliği görevinden ayrıldığı zamanlarda¹⁰¹ Simko, küçük bir toprak parçasına sahip ve İran'la savaş halindeydi Şu sıralarda ise başta Hoy ve Dilman gibi yerler olmak üzere neredeyse bütün batı İran'a hâkim bulunmaktaydı. Bunun yanında Simko Adilcevaz ve Bitlis'e

⁹⁷ Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekatı*, Berikan, Ankara 2001, s. 4.

⁹⁸ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 41.

⁹⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 41.

¹⁰⁰ CA, D: 62, B: 16.

¹⁰¹ Bu dönemdeki gelişmelerin ayrıntısı için bkz. Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısından Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 271-Yıl: 2010 Aralık, s. 792-823.

kadar bütün aşiretlerle ittifaklar kurarak onları yevmiyeye bağlamıştı¹⁰². Haydar Bey'in incelemelerine göre Simko Türkiye ve İran arasında ikili oynamaya devam etmekteydi. Simko İran ile savaşmak için bir taraftan Türkiye'den cephane koparmaktayken diğer taraftan İran'dan da top ve mitralyöz almaktaydı. Böylece Simko'nun sahip olduğu top sayısı on, mitralyöz sayısı ise yirmiyeye yaklaşmıştı¹⁰³.

Haydar Bey'in ilerleyen günlerdeki tahkikatına göre Simko'nun asıl kuvvetini, Türk asker firarileri ve geçimini sağlamakta zorluk çeken aşiretlerin mensuplarının oluşturduğu ortaya çıkmıştı. Haydar Bey, Van'ın El-cezire ve Doğu Cephesi'ne yakın olmasına rağmen, her iki cephe komutanlarının durumu layıkıyla teşhis edemediklerini ve bunun sonucunda da bölgede etkili bir şekilde politika üretilmediğini görmüştü¹⁰⁴. Bu arada İngilizler ise kendi çıkarları doğrultusunda Simko'un İran'a saldırmasını teşvik etmekteydi. Daha önce bahsedildiği gibi Haydar Bey, Simko'nun İran'a saldırmasının Türklerin menfaatine görmekteydi. Haydar Bey ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'ya Van'a askerî kuvvet gönderilmesinin gerekli olduğunu da ifade etmişti¹⁰⁵.

Haydar Bey, bölgede Simko'nun dışında Nasturiler hakkında da tahkikat yapmıştı. Haydar Bey'e göre, İngilizler Irak'ta elde ettiği menfaatleri korumak için Van ve civarına nüfuzlarını yaymak zorundaydılar ve bunun yolu da Nasturileri kullanmaktan geçmekteydi¹⁰⁶. İngilizler bu amaçla silahlı Nasturileri Hakkari'nin güneyine getirerek o bölgeyi işgal etmeyi planlamaktaydılar. Haydar Bey, Revandiz üzerinden hareket etmenin doğru olacağını ve bu mıntıkaya gelen Nastrurilerin hemen başka yerlere nakledilmelerinin gerektiği fikrindeydi. Yine ona göre, aşiretlerin de desteğini alarak Musul'a 20 kilometre mesafeye kadar kolaylıkla ilerlemek mümkündü.

¹⁰² CA, D: 62, B: 7.

¹⁰³ CA, D: 62, B: 8.

¹⁰⁴ Özdemir Bey de aynı durumdan şikâyet etmekteydi. İlk önce el-Cezire Cephesi komutanlığı emrine verilen Özdemir Bey, bu Komutanlığın gereken ehemmiyeti vermemesi üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı'na verilmesini istemişti. Bu durum gerçekleşse de bu kez Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa bu bölgeye gereken ehemmiyeti verememişti (İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s. 191).

¹⁰⁵ CA, D: 62, B: 9.

¹⁰⁶ CA, D: 62, B: 12.

Bunun dışında Nasturilerin bölgeden uzaklaştırılmasında Simko da Türklere yardım edebilirdi. Haydar Bey'e göre bunun nedeni, Nasturilerin Simko'ya ait yerleri talan etmeleri ve kardeşinin ailesini esir almalarıydı. Ancak Simko'dan yardım istenilirken dikkatli olunmalıydı¹⁰⁷.

Haydar Bey, Özdemir Bey Müfrezesi'nin Zaho'ya yönelik askerî hareketine destek aramak için Mayıs 1922 ortalarında civardaki aşiret reislerini görüşmek üzere Van merkeze davet etmiş Siirt, Bitlis ve Muş mebuslarını da bu görüşmeye katılmalarını istemişti. Davete Çalartuş, Avramalı Simo, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir ağalar gelmişlerdi. Aşiret reisleri Özdemir Bey Müfrezesi'ne destek vereceklerine söz vermişlerdi¹⁰⁸. Haydar Bey, Van'da aşiret reisleri ile görüştüktan sonra Deyr civarındaki Karaçiban köyünde giderek burada Simko ile de görüşmüştü¹⁰⁹. Haydar Bey, diğer aşiret reisleriyle görüşmek için Haziran 1922 başlarında Gevaş'a, Simko hakkında Mirza İsmail Mümtazüddeve¹¹⁰ ile görüşmek için de Tiflis'e gitmişti. Haydar Bey bu görüşmelerden sonra Makü Serdarı'yla konuşmak için de Ovacık'a gitmiş, fakat Serdar hastalandığı için görüşmeyi Serdar'ın amcazadesi ile yapmıştı¹¹¹.

Haydar Bey, bu yoğun görüşme trafiğinin dışında Van ve Hakkari mülkî amirleri hakkındaki görüşlerini Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmaktaydı. Haydar Bey Mustafa Kemal Paşa'ya, hâlihazırdaki Van Valisi Kadri Bey'in kabiliyetinin ve şehirdeki iktidarının yeterli olmadığını ifade etmiş, onun yerine Bitlis valisinin atanmasını teklif etmişti. Haydar Bey Van valisinin dışında Hakkari Mutasarrıfı Munip Bey'in de namuskar birisi olmasına rağmen mutasarrıflık işlerini kaldırabilecek birisi olmadığı görüşündeydi. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Hakkari Mutasarrıflığı için Maden Mutasarrıfı Aziz Bey'i önermişti. Haydar Bey, ayrıca Van'da bir büro kurularak bölge hakkındaki bilgilerin bu büroda toplanmasını ve gelecek memurların da bu büroda toplanacak bilgileri

¹⁰⁷ CA, D: 62, B: 13, 14, 15.

¹⁰⁸ Türkmen, a.g.e., 46

¹⁰⁹ CA, D: 62, B: 5.

¹¹⁰ Mirza İsmail Mümtazüddeve, İran Şahı Rıza Şah tarafından Olağanüstü Elçi olarak Ankara'ya gönderilmişti. Zaten bir süredir diplomatik münasebetler kurmak için Kafkasya'da bulunan Mümtazüddeve, 23 Haziran 1922 tarihinde Ankara'ya gelmişti (*Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1338/1922).

¹¹¹ CA, D: 62, B: 3.

edinmesi gerektiğini de belirtmişti¹¹². Haydar Bey, bu önerisiyle bölgeye gelecek memurlar arasında sağlıklı bilgi akışının elde edilmesini amaçlamıştır.

Haydar Bey, aşiret reisleri nezdindeki faaliyetlerini devam ettirerek Van'da Merziki Aşireti Reisi Derviş Bey ve onun dışında birkaç aşiret reisiyle daha görüşmüştü. Haydar Bey, Derviş Bey'den istifade edebileceğini Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmişti. Ancak Haydar Bey'in aşiret reisleri özellikle de Simko nezdindeki çalışmaları Van'daki 8. Fırka Komutanı tarafından pek tasvip edilmiyordu. 8. Fırka Komutanı, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta Haydar Bey'in Simko ile görüşmesinin, Simko'nun diğer aşiretler nezdinde itibarını artırmaktan başka bir işe yaramadığını söyleyerek faydadan çok zarar getirdiğini bildirmişti¹¹³. Kazım Karabekir Paşa da Haydar Bey hakkındaki bu durumu 4 Temmuz 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla iletmişti¹¹⁴.

Durum ne olursa olsun, Haydar Bey'in çalışmaları sonunda bölgedeki aşiretlerin büyük bir kısmı Ankara Hükümeti'nin yanında yer almaya başlamıştı. Özdemir Bey de sınırın diğer tarafındaki aşiretler üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Özdemir Bey, bu aşiretlerin desteği ile 31 Ağustos 1922'de Derbent'te İngilizleri yenmiş ve Kasım ortalarında Revandiz'e ulaşmıştı¹¹⁵. Haydar Bey'in bu görevden Ankara'ya ne zaman döndüğü tam olarak tespit edilemedi ise de 1922 Ağustos ayında Ankara'ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmıştır¹¹⁶.

Haydar Bey'in Van Mebusu İken Yaptığı Diğer Faaliyetler

Haydar Bey, TBMM'de vekil seçilme süreçlerine de dâhil olmuştur. Bunlardan ilki Dâhiliye Vekilliği'nin seçilme süreciydi. 10 Mayıs 1921'de Birinci Grub'un kurulmasından sonra 19 Mayıs tarihinde heyet-i vekile topluca istifa etmişti. Heyet-i vekile toplu istifadan hemen önce seçilmiş olan Hariciye Vekilliği dışında tamamıyla yeniden oluşturulacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Vekilliği'ne Van Mebusu Haydar Bey ve

¹¹² CA, D: 62, B: 4.

¹¹³ CA, D: 62, B: 1, 2.

¹¹⁴ CA, D: 64.

¹¹⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kaymaz, a.g.e., 195-202.

¹¹⁶ Haydar Bey'in Mart 1922'de Van'a gitmek için Ankara'dan ayrıldıktan sonra ilk kez 16 Ağustos 1922 tarihli Meclis oturumunda yer aldığı tespit edilmiştir.

Niğde mebusu Ata Bey'i aday göstermişti. Zaten vekil olan Ata Bey 147 oy alarak vekilliği yeniden seçilmişti. Haydar Bey ise sadece 3 oy alabilmişti¹¹⁷. Ancak Ata Bey'in sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle 30 Haziran 1921 tarihinde Dahiliye Vekilliği'nden istifa etmesi üzerine Refet Paşa, Dahiliye Vekili seçilmişti¹¹⁸.

Haydar Bey'in Dâhiliye vekilliği meselesinin tekrar gündeme gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos 1921'de Başkumandan seçilmesi sonucunda vekâletlerde yapılan düzenlemeler ile olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmasını ve Dâhiliye Vekili Refet Paşa'nın da Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne kaydırılmasını ve boşalacak Dâhiliye Vekilliği'ne ise Haydar Bey'in getirilmesini istemişti¹¹⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği gibi Fevzi Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Refet Paşa da Müdafâ-i Milliye Vekili seçilirken, Dâhiliye Vekilliği'ne de Haydar Bey'in seçilmesi beklenmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir önerisi ile TBMM Dâhiliye Vekilliği vazifesinin Refet Bey tarafından yürütülmesini kabul etmişti¹²⁰.

Dâhiliye Vekilliği meselesi kapanan Haydar Bey'in adı bu kez Kasım 1921'de Nafia Vekilliği için zikredilmeye başlanmıştı. Olay Ömer Lütfi Bey'in 12 Kasım 1921 tarihinde Nafia Vekaleti'nden istifa etmesi üzerine meydana gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, 17 Kasım'da Van mebusu Haydar Bey'in dışında Mersin mebusu Salahattin Bey, Bursa mebusu Emin Bey, İzmit mebusu Sırrı Bey, Trabzon mebusu Hüsrev Bey, Adana mebusu Zekai Bey, İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, Çorum mebusu Ferit Bey, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey ve Sivas mebusu Rauf Bey'i Nafia Vekilliği'ne aday göstermişti. Ancak Haydar Bey, *"bazı esbabdan dolayı şu sırada vazife kabülüne muvafık görmüyorum. Paşa Hazretlerine alenen teşekkür etmekle beraber reylerin dağılmaması için rüfekayı muhteremenin bendenize rey vermemelerini rica ediyorum"* sözleriyle adaylıktan çekilmişti. Haydar Bey'in dışında Salahattin, Zekai ve Sırrı Beyler de adaylıktan çekilmişlerdi. Nafia Vekilliği'ne ise Rauf Bey

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, s. 320.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XI, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 79, 85.

¹¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 180.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 20-21.

seçilmişti¹²¹. Bu suretle Haydar Bey'in Dâhiliye Vekilliğinden sonra Nafia Vekilliği meselesi de kapanmıştı.

Haydar Bey, görevli olarak Van'a gitmeden önce aşiretlerin idaresi ve muhakemesi için Ankara'da 1 Şubat 1922 tarihinde yapılan bir konferansa katılmıştı. Konferansa Adliye Nazırı Refik Şevket Bey, Dâhiliye Nazır Vekili Vehbi Bey'in dışında Doğu illerinden 40 civarında mebus da katılmıştı. Bölge hakkında yeterince malumatı olan Haydar Bey, konferansta katılımcılara aşiretlerin son durumları hakkında bilgi vermiş ve o bölgelerde hükümet idaresinin güven verici biçimde kurulmasından sonra adli teşkilat kurulmasını önermişti¹²².

Haydar Bey, aynı zamanda I. Meclis'te gizli olarak faaliyet gösteren Selâmet-i Umumiye Komitesi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Komite bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından güçlenen muhalefete bir önlem olarak kurulmuştu¹²³. Daha sonra adını II. Grup olarak alacak olan muhalefet, özellikle Başkomutanlık Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri konularında Mustafa Kemal Paşa ve ekibini kıyasıyla eleştirmekteydi¹²⁴.

Haydar Bey'in dışında komitenin kurucuları arasında Bursa Mebusu Emin Erkul Bey, İstanbul Mebusu Dr. Adnan Bey, Saruhan Mebusu Celal Bey, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey gibi mebuslar bulunmaktaydı. Komite, ilk toplantısını gizli olarak Hasan Fehmi Bey'in evinde yapmıştı. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa örgütün başkanı kabul edilmiş ve örgüte alınacak olanların mutlaka kurucuların ortak kararına bağlı olması şart koşulmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı sağlama vazifesi Adnan ve İhsan Beylere verilmişti. İlerleyen zamanlarda örgütün üyelerinin sayısı 35'e ulaşmıştı. Komitenin çalışma prensibi Meclis'te alınacak kararların Birinci Grup toplantıları öncesinde yakın arkadaşlara telkin edilerek Meclisten çıkartılmasıydı¹²⁵.

Kazım (Özalp) Paşa ise bu gizli grubun yaklaşık 50 mebustan oluştuğunu ve grubun özel evlerde toplanarak Meclis'te görüşülecek

¹²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XIV, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 252-254.

¹²² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 257.

¹²³ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 64.

¹²⁴ Bu muhalefetin ayrıntıları için bkz. Demirel, a.g.e., s. 229-377.

¹²⁵ Demirel, a.g.e., s. 387.

olan önemli konuları masaya yatırdığını ifade etmiştir. Paşa, toplantılarda bu konuların şekillendiğini, meclise geldiğinde ise birlikte savunduklarını da belirtmiştir. Kazım Paşa'ya göre Van Mebusu Haydar Bey'in evinde de toplantılar yapılmaktaydı. Kazım Paşa ayrıca grubun ifşa olmasından sonra Mecliste şiddetle eleştirildiği için grubun dağıldığından bahsetmektedir¹²⁶. Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kuruluş amacından farklı olarak, Meclis'te dağınık olan muhalefetin tek bir çatı altında örgütlenmesine neden olduğu yorumları da yapılmıştır¹²⁷.

Haydar Bey'in Van mebusluğu sırasında adı bu kez Mustafa Kemal Paşa tarafından Arnavutluk'a gönderilecek isimler arasında geçmişti. Paşa, 1922 yılında Yunanlılara karşı genel taarruz planlarını yaparken aklına Yunanistan'ı köşeye sıkıştırarak bir fikir gelmişti. Buna göre Türkler Anadolu'da Yunanlılara karşı taarruz ettiğinde Yunanistan'la araları iyi olmayan Arnavutlar da kuzeyden Yunanistan'a saldıracaklardı. Mustafa Kemal Paşa bu saldırı için İtalyanlardan da yardım sözünü almıştı. Üstelik bir arada İstanbul'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa ile dostluğu olan Debreli İsmail Paşazade Fuad Bey de Arnavutluk İçişleri Bakanlığı'na tayin olunmuştu. Mustafa Kemal Paşa Arnavutları bu mesele için ikna etme vazifesini, İzzet Paşa'nın başkanlığı altında Haydar Bey, Hamdi Namık Bey ve Tahsin Bey'den oluşan bir heyete vermişti. Ancak İzzet Paşa'nın bu vazifeyi kabul etmemesi üzerine bu plan yürürlüğe girememiştir¹²⁸.

Haydar Bey'in Musul Meselesi Hakkında Konuşmaları ve Mebusluk Görevinden Ayrılması

Lozan'da görüşmelerin 4 Şubat 1923 tarihinde kesilmesi üzerine İsmet Paşa Türkiye'ye geri dönerek¹²⁹ 21 Şubat 1923 tarihinden itibaren TBMM'de gizli oturumlarda milletvekillerine konferansın seyri, görüşmelerin neden kesildiği ve İtilaf temsilcilerinin teklifleri hakkında malumat vermiştir. TBMM'deki görüşmeler 27 Şubat, 2,3, 4, 5 ve 6 Mart 1923 tarihlerinde de devam etmiştir. Özellikle başta Erzurum Mebusu

¹²⁶ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 226-227.

¹²⁷ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafa-i Hukuktan Halk Fırkası'na" Geciş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 430.

¹²⁸ *Tasvir*, 16 Eylül 1948.

¹²⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.II, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 218.

Hüseyin Avni Bey, Mersin Mebusu Selahattin Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve İzmit Mebusu Sırrı Bey gibi II. Grub'a mensup milletvekilleri barış müzakereleri konusunda İsmet Paşa'nın ve hükümetin tavrını çok sert bir şekilde eleştirmişlerdir¹³⁰.

TBMM'de 6 Mart 1923 tarihli gizli celsede Haydar Bey, Musul meselesi hakkında daha önce söz alan arkadaşlarından farklı hususları dile getireceğini belirterek dikkatleri yeniden Musul meselesine çekmişti. Haydar Bey konuşmasına İngiltere'nin amacının dünyada İslam'a dayanak olacak ve istiklâllerine vesile olacak kuvvetli bir İslam devleti bırakmamak olduğunu, bu amaçla da Osmanlı Devleti'ni yıkmayı tasarladığını söyleyerek başlamıştır. Haydar Bey I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı ülkesine saldırdığını, mütarekeden sonra da bu planların devam ettiğini ve şu anda Musul meselesinin de bu çerçevede ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Haydar Bey, İngilizlerin genel hedeflerini çizdikten sonra Musul'daki gruplar hakkında detaylı malumat vermiştir. Haydar Bey, Mütareke'den önce Diyarbakır ve Bitlis valiliklerinde bulunduktan sonra Van'a vali tayin edildiğini ve mütareke zamanında ise Van Valiliği görevinin devam ettiğini, bu nedenle İngilizlerin Osmanlı ülkesini İslam âleminde tecrit etmek için uyguladığı politikaların her zaman merkezî noktasında olduğunu zikretmiştir. Haydar Bey daha sonra İngilizlerin bu emellerine ulaşmak için gerçekleştirmek istedikleri Büyük Ermenistan planlarından bahsetmiştir.

Haydar Bey, daha sonra konuşmasına Nasturiler, Simko ve Seyyit Taha ve İngilizlerin bunlar üzerindeki planları üzerinde geniş bilgiler vererek devam etmiştir. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı da şahit göstererek Galip Bey ile beraber olan İngiliz Yüzbaşı Mister Tüeli ile Şeyh Mahmut üzerindeki faaliyetlerinden bahsederken, Dahiliye Vekili Fethi Bey ile ciddi bir tartışma yaşamıştı. Fethi Bey'in "*tarih, tarih*" sözlerine karşılık Haydar Bey, "*Dahiliye Vekili sıfatıyla istifade etmeniz lâzımdır. Çünkü malûmu âliniz malumatı mukaddeme ile olur. Öyle damdan düşer gibi olmaz*" şeklinde cevap vermişti. Meclis'ten de "*Devam sesleri*" yükselmesi üzerine Haydar Bey, konuşmasına devam

¹³⁰ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 375-435.

ederek, eğer dikkatli olunmazsa hududun Erzurum, hatta Sivas olunması ihtimalinden bahsederek ne Abdülmecit devrinde, ne Meşrutiyet devrinde ne de şimdi *Vilayât-ı Şarkiye*'ye bölge halkını tatmin edecek memurların gönderilmediğini söyleyerek öz eleştiride de bulunmuştur.

Haydar Bey, Musul'un İngilizlere kesinlikle bırakılmaması gerektiğini belirtmiş İngiltere'nin böylece büyük bir servetten mahrum kalacağını, Irak'ın güneyinden de istifade edemeyeceğini aynı zamanda Kürt aşiretlerine para ve silah yardımı yapamayacağını ifade etmiştir. Ancak Musul eğer İngilizlere verilirse de "*Bugün tarihî rabitalarla hem ahenk olarak ve mali ve siyasi umdelerle müştereken yaşadığımız, yek diğerimizden ayrılmak iki kardeş gibi yaşadığımız Kürtlerle aramıza rekabet-i siyasiye sokacaktır*" sözlerini söyleyen Haydar Bey, bu konuda içtihadının bu yönde olduğunu ve konferansta bu noktayı da dikkate almalarını rica etmiştir.

Haydar Bey konuşmasını tamamladıktan sonra Reis olarak kürsüde bulunan Ali Fuat Paşa, artık müzakerelerin kâfi olup olmadığını meclise sormuştur. II. Grup vekillerinin itirazlarına rağmen müzakerenin yeterli olduğunu belirten Ali Fuat Paşa, I. Gruptan bazı vekillerin verdiği "Lozan Konferansı'ndaki Tekâlif-i Sulhiye Üzerindeki Müzakerat ve İcra Vekilleri Heyeti'ne İtimat" şeklinde tavrının oylamasına geçmiştir. Lozan görüşmelerinde keyfiyetin hükümete bırakılması ile alakalı olan bu tavrın sert tartışmalara rağmen kabul edilmiştir¹³¹.

Lozan görüşmelerindeki keyfiyetin hükümete bırakılması aslında geçici bir çözümdü. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle I. Meclis, 1 Nisan 1923 tarihinde yeni seçim kararı alarak 16 Nisan 1923'te son oturumunu yapmıştı. Ancak Haydar Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerde mebus adayı olarak gösterilmediği için TBMM'de İkinci Meclis'e mebus olarak seçilememiştir¹³². Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar aday gösterilmemesinin nedeni ise Meclis'te yaşanan tartışmalardaki sert tavrı olmalıdır.

¹³¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 176-191.

¹³² 1923 seçimleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, a.g.e., s. 591.

Haydar Bey, Konya Vilayeti Valiliği'nden emekliye ayrılmış sayılarak, kendisine 20 Mayıs 1925 tarihinde 3.282 kuruş maaş bağlanmıştı. Haydar Bey bir daha devlet görevi almamış ve 26 Mart 1954 tarihinde vefat etmiştir¹³³.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki önemli devlet adamlarından birisi olan Haydar Bey, 1889 yılında Van Vilayeti Maiyet Memurluğu ile devlet görevine başlamıştır. Bu vazifesinden sonra Haydar Bey, 1907 yılına kadar Van Vilayeti'ne bağlı kazalarda kaymakamlık görevinde bulunmuştur. Sekiz yıl süren görevlerinin ardından 11 yıl sonra 1918 yılında Van'a vali olarak geri dönen Haydar Bey, özellikle İngilizlerin bölgedeki Ermeniler, Nasturiler ve Kürtler üzerindeki emellerine engel olmaya çalışmıştır. Bizzat İngilizlerin direktifi ile İstanbul hükümeti tarafından görevden alınan Haydar Bey, Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya katılmak üzere Erzurum'a gitmiştir. Daha sonra Sivas'ta Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katılan Haydar Bey, Kazım Karabekir Paşa'nın önerisi ve Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı ile Ocak 1920'de toplanacak olan Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Van'dan milletvekili seçilmişti. Millî Mücadele'nin mihenk taşı olan Misâk-i Millî'nin Melis'ten çıkarılması üzerine İngilizler 16 Mart 1920'de Meclis'i basmıştı. Haydar Bey de tutuklanacağı endişesi ile Beyrut'a kadar kaçmıştı. Ancak Ankara'da yeni bir meclisin açılacağını öğrenince zorlu bir yolculuktan sonra 1 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'ya gelerek TBMM'ye yine Van milletvekili olarak dâhil olmuştur.

Haydar Bey, Meclisteki çalışmalarını sürdürürken Millî Mücadele aleyhine isyanların çıkması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Konya Valiliği'ne önerilmesi üzerine, Temmuz 1920'de Konya Valiliği görevine başlamıştı. Haydar Bey Konya'da sıkı tedbirleri almasına ve Konya halkını Milli Mücadele lehine çekmesine rağmen Konya'da yeni bir isyan meydana gelmişti. Haydar Bey bu isyana çok az sayıda askerle kahramanca karşılık koymuş ancak esir düşmüş ve yaralanmıştı. Gelen takviye birlikler isyanı bastırır da Haydar Bey, özellikle Konya milletvekillerinin Meclis'te aleyhine tutumlarından dolayı istifa ederek Ankara'ya gelmişti.

¹³³ Sarı, a.g.t., s. 259-260.

Haydar Bey, TBMM'de I. Dönem boyunca süren İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu'nu üzerindeki çalışmalara katılmış, çeşitli konularda Meclis'te takrir/teklifler vermiş, Musul meselesi gibi önemli konularda konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalarında Haydar Bey, olaylara hâkimiyeti, güçlü hitabeti ve sert tutumu ile dikkat çekmişti. Haydar Bey, I. Meclis Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, I. Grup'tan taraf olmuş, hatta güçlenen muhalefeti sindirmek için faaliyetlerini gizli olarak yürüten Selamet-i Umumiye Komitesi'nin de kurucularından olmuştur.

Haydar Bey, vazifelerinin dışında Mustafa Kemal Paşa tarafından 1922 başlarında Musul'a askerî harekâtın başladığı zamanlarda bölgedeki Kürt aşiretleri Türkiye tarafına çekmek için özel bir görevle Van'a gönderilmişti. Yaklaşık altı ay süren bu vazifesi sırasında çok yoğun bir mesai harcayan Haydar Bey, kendisine verilen görevi başarı ile gerçekleştirmiş ve aşiretlerin büyük bir kısmını kazanmıştı.

Haydar Bey, I. Meclis süresince devamlı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olmasına rağmen, Paşa tarafından II. Meclis seçimlerinde aday olarak gösterilmediği için Van Mebusluğu sona ermişti. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Haydar Bey'in memurluk hayatı boyunca yaklaşık on yıl kadar Van bölgesinde görev yapması ve üç yıl kadar da Van Mebusluğu vazifesinde bulunması Van ile özdeşleşmesine ve ileride kendisine VANER soyadının verilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATA-ZB: Atatürk Koleksiyonu

İSH: İstiklal Harbi

İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA)

TBMM Arşivi

* Eski tasnif kullanılmıştır.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Öğüt

Tan

Tasvir

Meclis Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. II, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. III, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. VI, TBMM Basımevi, Ankara 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. IX, TBMM Basımevi, Ankara 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XI, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XIV, TBMM Basımevi, Ankara 1958,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XV, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXIV, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVII, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1961.

Kitap ve Makaleler

Akgül, Suat, UZEL, Sahir, *Musul-Kerkük Harekatı*, Berikan, Ankara 2001.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2001.

Avanas, Ahmet, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Belen, Fahri, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973.

Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

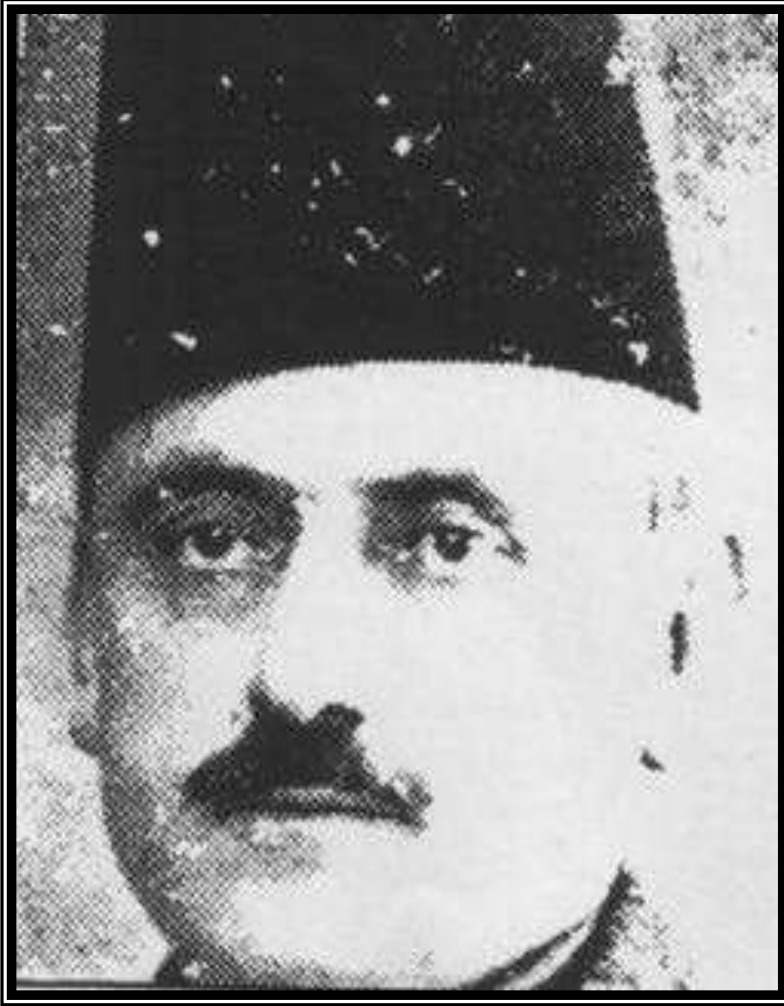
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafa-i Hukuktan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Yayınları, Ankara 1995
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.
- Kandemir, Feridun, "Konya'da Delibaş Hadisesi - Haydar Vaner'den Naklen", *Yeni Tarih Dünyası*, C. 2, sayı:12, İstanbul 1954.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1968.
- Kaymaz, İhsan Şeri-f, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
- Kenan, Mehmet, *Büyük Harpde İran Cephesi*, Erkan-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara 1928.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.II, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Önder, Mehmet, *Atatürk Konya'da*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- Önder, Mehmet, *Milli Mücadele'de Konya-Delibas Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Sarı, Mustafa, "Milli Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, 4/1,2012, ss. 449-488.
- Sarı, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Selvi, Haluk, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısından Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 271-Yıl: 2010 Aralık, ss. 789-831.
- Sonyel, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985.

Tansel, Salahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972

Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

Vaner, Haydar, "Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında", *Yeni Sabah*, 10/11 Nisan 1940.

Ekler

Ek-1) Haydar Bey Van Mebusu iken

Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Yayınları, Ankara 1995.

K.Ş.
12.2-1992 427

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Dairesinde ..*Van*.. Milletvekili *Haydar Taner'in*
kum olup şudur.

Adı ve soyadı : Haydar Vaner, Cedlerinin soyadı: Lekik (Alıgırdıç)
 Babasınınve
 Anasının adı : Hacı İbrahim; Paço
 Doğum yeri : Karadağda : Podgoritsa'da doğum
 Doğum Tarihi : 1288 senesi Nisan 23
 Öğrenimi : Rüşdi, İdadi ve Ali Mektebi
 Bildiği Diller: Türkçe, Arapça, Farsça, bütün Slav dilleri (Boşnakça,
 Rusça, Bulgarca, Hırvatça, Karadağ-İsvevce) Kürtçe,
 Arnavutça; *Fransızca*
 Neden Usmanlı
 olmağı : Mektebi İdarasında, Mektebi ammanlarında, Metafisikte
 şükükta, tesavvufu, Felsefe ve Tarifi
 Esarleri : 1308 de Nasir Hacı Adil bey merhumla vilâyet kamunu
 yaptık, raportör ben idim. Hayvan sirkatına mahsus
 kagun ile muhacirin, nevahi, hapisbana kamun layihale
 ri yaptım. Gazetelerde felsefe, tarih, süluk ve
 tesavvufa dair eserlerim vardır. Maksid Gorkindik ter-
 edim ettiğim hikayeleri Kenyada Babalık' da basıldı.

Begimden evvelki
 mesleki ve işi
 göcü : Mektebi memurluğu, Valilik

Milletvekilliği
 zamanında evli
 olup olmadığıve
 kaç çocuğı bulunduğı:Milletvekilli iken bugünkü gibi 'dal idim. Beğ kainim,
 Ombir torunum vardır.

Hayatının türis değışikliklerine ait tamenlayıcı bilgiler

Mektebiçen 1315 de memur ve Van vilâyetine sıviyet memuru oldum. Van
 Zektupçu vekilligi ve resmi gazete muharrirliğı yaptım. Barsan ve
 Şendinan geyhlerini barıştırmağa irade ile memur oldum. Van Vilâyetinde
 (elecerik (iki defa), Gever, Çatak, Adilcivaz ve Kozova vilâyetinde
 Metrevitza kaysakemliklerinde bulundum. Metrevitza kaysakemi iken Metro-
 vitzada ve bütün şimali Arnavutlukta neqrutiyyetin ilanına gayret ettim.
 31 Mart hadisesinde geriatçıları iltihak eden Yenipasar'a iki taburla
 gittim ve muvaffakiyyetle döndüm. Mektebiye Mifettiğı ve Heyeti Tertibiye
 Meisi oldum. Mektebiye Mifettiğı iken Dahiliye Nasir Hacı Adil *Haydar*

Haydar

Ek -2) Haydar Bey'in özgeçmiş (TBMM Arşivi, dosya no. 427).